ՅՈՅՍ

ՕՐԱԳԻՐ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԹԻՒ 35 ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ ՅՈՒԼԻՍ 20

ՅԱՐՄԱՇ
Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԶԱՐԽԱՓԱՆ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԱՆԱՑ
—)(1869 — ՌՅԺԸ)(—

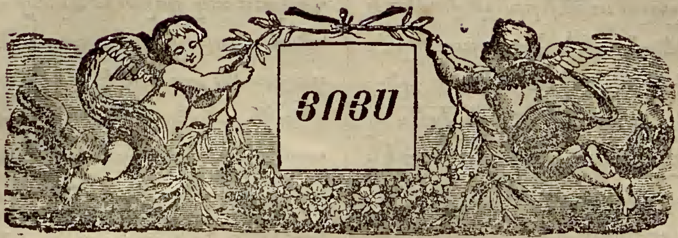

ՕՐԱԳԻՐ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Թիւ 35 ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ ՅՈՒԼԻՍ 20

ԻՆՉՈ՞Ւ ԱՌԱՋ ՉԵՄՔ ԵՐԹԱՐ.

Ըստ աշխարհի առաջ երթալը երջանկութեան հասնելու ճամբուն մէջ քայլափոխ առնել ըսել է, այսինքն բարոյական եւ իմացական կատարելութեանց մէջ զարգանալ, որոնք մարդուն երկրաւոր երջանկութիւնը կկացուցանեն։ Այս երջանկաւէտ քայլափոխն ընելու համար ո՛րչափ ազգեր մրցած են ու կմրցին մինչեւ հիմայ, եւ ո՛րչափ ազգեր ալ կան՝ որ տակաւին այդ մրցմանց ասպարէզը մտնելու իղձ մը անգամ ունեցած չեն։

Մեր ազգն իրաւամբ կրնայ պարծիլ՝ որ Տաճկաստանի մէջ առաջինն եղած է յառաջադիմութեան սէրն ու փափաքը զգալուն մէջ. եւ առաջինն եղած է դարձեալ նոյն փափաքը գործադրելու սկսելուն մէջ։ Բայց իր այդ պարծանքը երթալով անարգանաց փոխուելու վտանգին մէջ է, երբ քսան տարիէն աւելի կըլլայ այդ փափաքելի քայլափոխը կատարելու համար մեծամեծ շարժումներ ըրած ըլլալով՝ երեւելի քայլ մը ըրած չէ, եւ գրեթէ տակաւին հոն է՝ ուր որ էր՝ եւ միւս կողմանէ մ'ալ քննելով աւելի յետադիմելու ընթացից մէջ է, մինչդեռ իր օրինակին հետեւող եւ իրմէն ուշ արթնցող ազգերէն ոմանք զինքը գերազանցած՝ եւ ոմանք ալ արդէն իրեն հաւասարած են։

Ազգին այս հակառակ ընթացքը ամենուն ուշադրութիւնը գրաւած ըլլալով՝ ամեն մարդ սկսած է պատճառին վրայ իր ուզած կերպով դատել, գրել ու բողոքել՝ քիչ կամ շատ հիմնական կամ անհիմն պատճառաբանութիւններով։ Ստոյգ է թէ իրական պատճառ

մը կայ՝ որ մեր շարժումները փոխանակ յառաջադիմութեան մէջ հաստատելու, կամ արգիլած է, կամ խոտորնակ ընթացքի մը ուղղած է, որուն վախճանը երկիւղալի ու վնասակար ըլլալն արդէն խորհող ու քննող մտքերու ներքին համոզմանց կարգը անցած է։

— Ի՞նչ է այն վտանգաւոր պատճառը։

Այդ պատճառն իմանալու համար պէտք է հարցունել՝ թէ ի՛նչ է յառաջադիմութիւնը. որուն եթէ իւրաքանչիւր ոք իր համոզմամբ պատասխանէ, պատճառն անաշխատ երեւան կելնէ. այսինքն ըմբռնմանց այն անմիաբանութիւնը՝ որով միեւնոյն ձայնին տակ մարդիկ միեւնոյն նպատակը չունին, և իւրաքանչիւրն առանձին նպատակներ կազմած իրենց համար տարբեր կխորհին։ Ըսել կուզեմք՝ շարժումն ընելու փափաքը հասարակաց է, բայց նպատակները տարբեր են։ Նպատակի այս ցաւալի տարբերութիւնը՝ որ Ազգին յետադիմութիւնը պատճառած է, երկու խումբ մասնաւորաց գաղտնի դաւաճանութիւններէն յառաջ եկած է, որոնցմէ մին պապականութեան եւ միւսը բողոքականութեան արահետները դիւրացնել ուզելով՝ յառաջդիմութեան անունով ժողովրդեան այն կողմերը կուզեն առաջնորդել՝ ուր բնաւ երթալիք չունի։

Հասարակաց այս հանրական շարժման մէջ Ազգը հակառակ կողմերէն լըծուած կառքի մը նմանած է։ Մեծ մաս մը առջեւէն լծուած՝ կբաղձայ զայն յառաջադիմութեան ուղիղ ճամբան առաջնորդել, փոքր մաս մը ընդհակառակն յետս ընդդէմ ձգել, միւս փոքր մաս մ՚ ալ աւելի ներհակ ուղղութեամբ մը առաջ տանիլ։ Ազգը ի՛նչ յառաջադիմական շարժումն կրնայ ընել այս երեք հակառակ զօրութեանց մէջ։ Ապաքէն անոնց տարբեր նպատակներուն վրայ ըղձացումն առած է թէպէտ, բայց իր շարժումն անոնցմէ մէկուն ուղղելու համար տակաւին հաստատուն ընտրութիւն չունենալով, ու երբեմն այս և երբեմն այն կողման հակամիտելով՝ դատապարտեալ է այնպէս տարտամ ու անստոյգ վիճակի մը մէջ կաշկանդուիլ ու կաղալ։ Որչափ արդահատելի ու երկիւղալի է Ազգին ներկայ տխուր պայմանը։ Երբ իր յօժարութիւնները մեծագոյն մասին ուղղէ, փոքր մասերը իր մտքին մէջ միջին դարու թշուառութեանց յիշատակները կը նորոգեն, ու իր ընելիք շարժման խափանարար կըլլան. Իրենց վրայ ալ ջերմ համակրութիւն չգտար, ընդ աղօտ նշմարելով՝ որ յառաջադիմութեան ձայնին հըրապոյրով մէկը կուզէ զինքը դէպ 'ի պապականութիւն առաջնորդել, միւսն ալ բողոքականութեան անելանելի բաւղին մէջ խարդաւանել, որոնցմէ սարսափով խրտչած է, և որոնց մէջ իր ազգութեան տարերքները հետզհետէ փճանալու վըտանգը դառնագոյն փորձերով ստուգած է։

Այս է ահա Ազգին յառաջադիմութեան կառաց անիւները կալ և կապ ընող ներքին պատճառը, որ հետզհետէ զօրանալով՝ հանդերձեալ չարեաց հաւանականութիւնն ալ միապէս կզօրացունէ։ Այս հաւանականութիւնն այնչափ առաւել համարելու եմք, որչափ առաւել է Հայոյն կրօնասիրութիւնը եւ առ իւր մայրենի եկեղեցին մինչեւ ցարդ պահած հայրենատուր երկիւղածութիւնը. որուն առջեւ օտարամիտ մասնաւորաց նպատակները հաստատութիւն չգտնելով՝ հակառակութիւնները պիտի շարունակեն, եւ բաժանեալ ուժերը ուղղորդ գծին վրայ չմիանալով՝ ներկայ տարտամ դիրքը պիտի յարատեւէ, եւ երթալով Ազգին

աղէտաբեր պիտի ըլլայ ։

Յետադէմ մնալնուս իրական պատճառը մասնաւորաց դիտեալ նպատակներն համարած ատեննիս հարկ էր ու կվայելէր՝ որ անոր հաւատալիքներն ալ ցոյց տայինք ընթերցողաց, բաժնելիս ենթադրութեանց վրայ հիմնեալ վարկած մը չհամարուելու համար ։ Բայց արդիւնքը այնչափ հաստատուն է՝ որ ցուցիւք հաստատելու չափ դժուարըմբռնելի եղած չէ ։ Թո՛ղ մեր բաժնին ճշմարտութեան այն օտարամիտ սկզբունքները վըկայեն, որ յառաջադիմութեան իղձն ու ձայնը Ազգին մէջ մուտ գտնալէն 'ի վեր մասնաւորներէ ընդունուած ու պաշտպանուած՝ եւ զանոնք ընդհանրացունելու համար ալ հետզհետէ ջանքեր ու փափաքներ տեսնուած են թէ՛ առանձինն եւ թէ հրապարակական գրուածներով ։

Սակայն Ազգին կամաց յայտարարութիւնը պէտք էր մինչեւ հիմայ անցեալ դէպքերուն մէջ գոնէ կարդացած ըլլային այդ ջանքերը երկնող յառաջադիմականք, եւ ներկային համար ալ նոյնը հետեւցունելով՝ անոր համոզման դէմ անօգուտ դաւաճանութիւններ ընելէ դադարէին. գիտնալով որ Հայք կրօնի սահմաններէն դուրս յառաջադիմութիւն ընել չեն սիրեր, եւ ազգային այս ընդհանուր հաստատամտութիւնը իրենց բաղձանաց հակակշիռ գալով՝ արդիւնքին ուրիշ բան պիտի չըլլայ, բայց եթէ յառաջադիմելու անիւներն անշարժ մնալ, եւ ներկայ աղէտներն այլ եւս երկար չարունակել՝ մինչեւ Ազգին ընտրութիւնը զարգանալը իր համոզմանն յանձնուած տարբեր ձայներուն մէջ ։ Այո՛, կոտկայ Հայը յառաջադիմելոյ ընթացից մէջ երբեմն երբեմն իր սուրբ կրօնին վրայ արհամարհանաց ձայներ լսելով՝ յառաջադիմութիւն պոռացող մասնաւորներէ, եւ ահա իր քայլերը կդեդեւին ։ Կմերժէ ամէն նկատեալ շահ եւ զարգացումներ, եթէ մահուչափ սիրած կրօնքին փոքրիկ վնաս մը կասկածէ անոնցմէ ։ Նա իր կրօնքով կուզէ ապրիլ ու մեռնիլ, եւ իր կենաց դաւաճանը կհամարի՝ որ անոր նշանախեցին անգամ փոփոխութեան ձեռք երկնցունել ուզէ ։

Ազգին առաջ չերթալուն պատճառն իրենց այլախորհուրդ նպատակներն ըլլալը ըմբռնել չուզող մասնաւորները մեծ ջանքով ետեւէ եղած են ամեն չաեաց վնասապարտ կղերականութիւնը ցուցնելու, եւ զայն յառաջադիմութեան ու ազգօգուտ ձեռնարկութեանց խոչնդոտն համբաւելոյ. մինչեւ այս թիւր կարծեաց հետեւիլը լուսաւորութիւն համարուած՝ գրեթէ նախապաշարմանց կարգին անցած կերեւի կարգ մը երիտասարդաց վրայ՝ առիթ մը գտնալու ամէն օր կղերականութեան վրայ խօսիլ, վճռել ու դատել՝ եւ իրենց գրչին ճարտարութիւնը ու միտքին կորովը եկեղեցականաց վեղարին վրայ հանդիսելը, գիտցած չգիտցած գրած ատեննին իմաստասիրել կարծելով ։

Ազգին յետադիմութեան պատճառին արծուօրէն թափանցող այս խումբերն ի՞նչ հաւատալիք կրնան ընծայել արդեօք, եթէ կղերականութեան կողմանէ պատճառեալ արգելքները հարցուի իրենց ։ Մասնաւորաց գործքե՞րը ցոյց պիտի տան. անոնցմէ ընդհանուրի՞ն պիտի ելնեն. Այո՛, այնպէս ըրած են եւ կընէին. բայց հիմայ թէ իրենք եւ թէ ուրիշներն համոզուած ըլլալով մասնաւորէն առ ընդհանուրը կամ անձէն առ պաշտօնը ձեռնարկելի չըլլալը, ուրիշ պատճառ մը գտնալու պարտաւորած են ։ Ի՞նչ ընեն. սկզբունք փոխելը դըժուար է. Եզոպոսի գայլուն պէս առջի բաժնին սուտ ելած ու այն կողմանէ նը-

պատակնին առաջ չդացած ատեն, պէտք էր յարմար-անյարմար ուրիշ միջոց մը ընտրէին ։ Ընտրեցին, գտան եւ հրատարակեցին ալ ։ Կղերականները իրենց ուխտէն պարտաւորեալ են՝ ըսին, նորոգ յայտնուած ճշմարտութիւնները չընդունել ։ Աստուած մեծ . տակաւին ինչե՞ր պիտի լսենք . . . ։

Նոր ճշմարտութիւննե՞ր, եկեղեցականաց ուխտին հակառակ հանդիպացող ճշմարտութիւննե՞ր . ո՛րչափ սուտ և անմիտ հնարք . . . ։ Եկեղեցականաց ուխտըն այնպիսի ճշմարտութեանց կնայի, որոնց նորը չկրնար ըլլալ, կրօնքի և բարոյականի ճշմարտութիւնները կըսեմ՝ որ տիեզերական են և հնանալ չգիտեն ։ Այնպէ՞ս համարելու եմք արդեօք՝ ինչպէս թեթեւամիտները կհամարին, որ կրօնքն ու բարոյականը յառաջդիմութեան ընդունակ ուսումներ եղած ըլլան, եւ որոնց մէջ հետզհետէ յայտնելի ճշմարտութիւններ անոնց ուխտին հակառակ դալ հարկ ըլլայ ։ Հաւատալեաց կամ բարոյականի նորութիւնները ե՛րբ ներելի ու ճշմարտութիւն համարուած ունին ։

Ճշմարտութեան հինը նորը արուեստից և ուսմանց մէջ միայն տեղի ունի, որոնք յառաջադիմելոյ ընդունակ ըլլալով՝ չարունակ իրենց կատարելութիւնները գտնելու ընթացից մէջ են ։ Բայց այս կողմանէ եկեղեցականաց ուխտին հակառակ դալու ի՞նչ կրնայ պատահիլ, մինչդեռ ուսումնական և արհեստական ճշմարտութեանց դէմ ուխտ մը չունին ։ Հետեւաբար անոնց ուխտը կրօնի անփոփոխ ճշմարտութեանց վրայ եղած ատեն « նորոգ յայտնուած ճշմարտութիւններ » ըսուածն ալ պապականութիւն կամ բողոքականութիւն չհասկցուի նէ ի՞նչ հասկցուելու է ։

Այս կարգի յառաջադիմականք ի՞նչպէս չատեն ուրեմն զկղերը և յառաջադիմութեան խոչընդոտն "չքարոզեն" զան երբ իրենց յառաջադիմութիւն համարածը մեր հայրենատուր կրօնին դաւաճանութիւնն ըլլալով անոր պաշտպանութեան համար կղերը միշտ պիտի խօսի ։ Կղերականութեան թշնամի մարդոց ամենուն ալ մօտեցիր և զանոնք քննէ, կամ պապականութեան կամ բողոքականութեան մէջ խմորեալ պիտի գտնես, և նոյն ատեն պիտի համոզուիս՝ որ լուսաւորչական կրօնքը քարոզող անոր անթերի պահպանութեան վրայ իր անձը դնող եկեղեցականք հա՛րկաւ իրենց ատելի պիտի ըլլան ։ Պարզաբար ըսեմք, կղեր մը այնչափ ատելի կըլլայ անոնց՝ որչափ նախանձախնդիր է իր հայրենի եկեղեցւոյն ։

Խե՛ղճ հովիւ, իր ուխտէն եւ խղճէն պարտաւորեալ կընէ իր եկեղեցին օտար յարձակմանց դէմ պաշտպանելու, պապականութենէ և բողոքականութենէ զգուշութիւն քարոզելու, անոնց խաբէութիւններն յանդիմանելու, լուսաւորչական ամբիծ կրօնին խրամատութիւնները ցանդելու, և ահա լուսաւորչական անունով պարծող հայերէ կթշնամանի ։ Պապականէ կամ բողոքականէ մ' աւելի անոնք զգածեալ կտեսնուին, և անոնցմէ առաջ իրենք են՝ որ կպայրանան ու կգրգռուին եւ եկեղեցւոյ պաշտպանութեան համար բարձրացած ձայները խեղդել կուզեն ։ Բնականաբար իրենց ներքին դիտմանց հակառակող ձայներ ու շարժումներ տեսնող մարդիկ դիւրագրգիռ ըլլալով՝ զարմանալի չէ որ այնպիսի դէպքերու մէջ իրենց ներքինը միշտ արտաքին եղած է, որ ոչ նուազ օգտակարութիւն մ'է կեղծ լուսաւորչականները հարազատներէն որոշուելու համար ։

Արդ՝ երբ ազգին կառքին լծուող յառաջդիմականք իրենց նպատակին մէջ միութիւն չունին, այս ազգը իր դիտած վախճանին պիտի չդիմէ մինչեւ չդադ-

բի այն երկու փոքրագոյն մասերուն ականջ տալէ՝ որ իրմէ տարբեր կխորհին։ Ժամանակը որ ամեն բանի ուղղիչն է, անշուշտ քիչ առեննէն այս ճշմարտութիւնը պիտի յայտնէ, եւ ազգը իր ընտրութիւնը գործածելով ինքզինքը ամեհաբար պիտի խալըսէ ներհակ ազդեցութիւններէ, եւ դիմէ իր մեծ նպատակին, որուն այսօր խափանարար են կերպարանեալ լուսաւորչականք։

Իսկ թէ, ազգին ընտրութիւնը զարգանալու միջոցը անոնց դիմակներուն շուտով իյնալովն համառօտէր։

Ա. Վ. Ց. Փ.

ՀԱՄԱՌՕՏ ԴԻՏՈՂՈՒԹԵԱՆ ՄԸ ԱՌԹԻՒ

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Բանաստեղծութեան եռանդը եւ ախորժակը, որոնց մէջ խիստ քիչեր կեցած են ներհուն տեղեկութիւններով պարապելու, երբեմն՝ եւ (թո՛ղ խիղճ չըլլայ) շատ անգամ երիտասարդ մարդիկներու մտաց մէջ՝ մտքի պատուաւոր չափն ու պայմանը կկորսնցընէ. չըգիտցած չըլած բանին վրայ պէտք եղածէն աւելի հմտութիւն ունեցած, չըտեսած եւ չըզննած իրին վրայ աւագ ակնարկութիւն եւ թափանցիկ տեսութիւն ըրած կկարծէ. ուստի Յովհան Մանդակունի սուրբ, մեծ եւ ճարտարախօս հայրապետը երիտասարդի առաքինութեանց գլխոյն մէջ կըսէ. «մի՛ բարձրանալ, եւ երկայնմտութիւն, եւ զգուշանալ ինքեան ՚ի մտաւայմանէ մտաց»։ Երիտասարդ բանաստեղծ մը, այս երեք կերպ զգուշաւորութիւնն ունեցածին պէս կրնայ արժանի գրագէտ մը եւ իմաստասիրութեան առջեւ պարզերես բանաստեղծ մը ըլլալ. եթէ չըբարկանանք՝ կրքերը գլուխնիս չեն զարներ, եւ մեր մտքին կանոնաւոր գործողութեան մէջ որ եւ է խոչընդոտ մը չպատահիր. եթէ երկայնամիտ ըլլանք՝ գիրք մը կարդացած ատեննիս անոր սխալներն իմանալու համար չենք ձանձրանար փնտըռելու ան ամեն նշանները եւ յատուկ տարբերութիւնները՝ ըստ որոց հերքելու կամ ընդունելու կըլլամք. եթէ տըգիտութենէ զգուշանամք՝ լաւին կըկարդանք եւ կատարեալ կսովրիմք ինչ որ հարկաւոր կըլլան մեզի բանաստեղծութեան մէջ. եւ առանց գիտնալու չեմք դատապարտեր կամ ջատագովեր գիրք մը կամ գրուածք մը։

Այնպիսի մտքեր կան, որոնք ճշմարտութիւն մը յայտնելու պէտք եղած ուժը չունին թէեւ տրամաբանական ըլլայ՝ որ աւելի դիւրին է քան ուրիշ ճշմարտութիւնները, եւ որուն մէջ սովորաբար շատ մարդիկ կրնան անուն ունենալ. ատոնց համար դիտողութիւն, փորձ եւ հետախուզութիւն ոչ ինչ են, որոնցմէ առած տեղեկութիւնին կնմանի այն բուսոց առած սնունդին, որոնք արեւու ջերմութենէ եւ խորշակէ զարնուած ըլլալով՝ մարսողութիւններն աւրուած է, եւ չեն կրնար իրենց հիւան-

դութիւնը կաղդուրելու չափ ուժ ժողվել. կամ Նմանին այն աչքերուն՝ որոնց սրութիւնը կէս ասպարէզ անդին բնաւ չանցնիր ։ Ասանկներուն ինչպէս դիտողութիւնը, նոյնպէս գրուածն ալ խելքի յարմար չըլլար, եւ որչափ ջանք ընեն՝ Եզովբոսի գորտին պէս պայթելու կըլլան ։ Ուստի ասոնց հանդարտութեամբ խօսք մտիկ ընելն ու լռելը աւելի շնորհակալութեան եւ գովութեան արժանի է, քան ստամոքս աւրող խօսքեր խօսիլը ։

Կիկերոն, որուն վրայ պատմութիւնը կըգրմանայ՝ թէ ի՛նչպէս այնչափ դատասացութեան և քաղաքական գործակատարութեան մէջ կրցաւ ամէն իր ժամանակի յուզուած փիլիսոփայական խնդրոց վրայ հասուն տեղեկութիւն ունենալ, վիճաբանութեան այնպիսի դերազանց կանոններ կուտայ՝ որոց եւ ոչ մէկն ալ մենք բանի տեղ դնել կուզենք, « Հերքել առանց յամառութեան եւ հերքիլ առանց սրտմտութեան », այս է՝ կըսէր, իմաստուն վիճաբանի մը իր գործքերուն մէջ բռնելիք ճամբան ։ Ասկէց աւելի մարդավայելուչ ջանք կրնա՞յ ըլլալ իմաստուն մարդոց գրուածքին մէջ ։ Մեր անձնասիրութիւնն ալ ո՞չ ապաքէն այս ջանքով մեծ պատիւ եւ օգուտ կվայելէ. — ինչո՞ւ —, որովհետեւ ճշմարտութիւնն եւ առաքինութիւնը մեծարած ատեննիս՝ մեր փաստերուն ուժը կկրկնապատկի, ունկնդրաց սիրտը կշահի, եւ աւելի մեր կողմը վստահած կըլլամք զանոնք, անուշ եւ համեստ խօսքերով ալ յայտնած կըլլամք՝ թէ երբոր խաբուած կամ սխալած ըլլանիս յայտնուի, դարանեայ և հպարտ դժկամակութիւն մը չունինք ըսածնիս ետ առնելու ։ Այս է միակ ճանապարհը, որմէն պէտք է ուրիշին գրուածոց վրայ իր տեսութիւնները յայտնող մէկը քալէ, եթէ չուզեր լինալ կամ կէս ճամբան մնա՞լ ։ Եթէ բոլոր ազգային օրագիր կամ լրագիր այս ճամբան բռնէր, այսինքն բանասիրութեան այս ախորժակը և վիճաբանութեան մէջ Կիկերոնի ուզած պարկեշտ ու խելացի համեստութիւնը միայն անոնց մէջ տեսնուէր, ո՛րչափ մեծ ծառայութիւն ըրած եւ օգուտ տուած կըլլային ազգին ։ Ընդհակառակն դիտցած չգիտցած կելլենք կխօսինք, եւ այնչափ կտաքնանք, այնպէս որ քանի՛ առաջ երթանք վիճաբանութեան մէջ՝ այնչափ դուրս կցատկենք մարդկութենէ, և այնչափ կկուրնայ մեր միտքը՝ մինչեւ ամենէն աւելի յայտնի բանը տեսնելու ժամանակ չունենար, այնուհետեւ ցդոյզն ստգիւտ մենք մեր անդիտան պատուոյն եւ անուան վրէժխնդիր կըլլանք, մինչեւ հիմայ չգտնուած եւ կանոնի տակ չառնուած խաբէական ձեռնարկութիւններ կընենք ։ — Ինչո՞ւ —, որովհետեւ կբարկանանք, անհամբեր ենք, տգէտ ենք ըստ Յ. Մանդակունոյն ։

Գաղղիացի մատենագիր մը կզարմանայ՝ ոչ այնչափ Պուհիէի լայնածաւալ հմտութեանը՝ ո՛րչափ այն սքանչելի համեստութեանն եւ իմաստութեանը վրայ, որով քննաբանութեան ախորժակը Գաղղիոյ մէջ արթնցաւ ։

Բայց մենք մեր ազգի չարագիրներուն ի՛նչ բանին զարմանամք, հասկցած չհասկցած բառեր խճողելով թերթ լեցընելնո՞ւն, իրենց չափէն ու պայմանէն վեր ցասկոտութեա՞նն ու կրքի՞ն, թէ ըսածնին ետ չառնելու հպարտութեանը վրայ ։

Օրինակի համար. Գ. Մանդակունի ստորագրութեամբ դիտող մը՝ Սըրբաղան կաթուղիկոսի հրամանաւ և ազգասէր բարերարաց շնորհիւ տպուած Իրաւախոհ անուն գրքին վրայ համառօտ դիտողութիւն մը ըրած է Մամուլ անուն պարբերական հանդիսին մէջ, ա-

սոր ընելիք չկայ․ ամէն մարդ հիմայ ազատ է ինչպէս ուզէ այնպէս դիտելու, թէեւ կրնայ ըլլալ՝ որ մէկը խնդրոյն անդէտ ըլլալով եզրակացութիւնն ալ զուգահեռական դիպուածով անդիտութեան վրայ դառնայ, բայց ի՞նչ ընեմ ցանկոտութեանը և անհամբերութեանը՝ որով թէ սրբազան կաթուղիկոսի հաւանութիւնը եւ թէ խմբագիրներէ ոմանց Իրաւախոհին տուած դովութիւնը առանց քննութեան եւ առանց տրամախոհութեան համարած եւ կշտամբած է։ Քա՛ւ լիցի՝ որ իր դիտողութեան մէջ արդարանայ, առ ոմն կոխած է այն առաքինութիւնը՝ զոր Յ. Մանդակունին յարմար կտեսնէ երիտասարդներուն, եւ արհամարհած է այն Ոգին՝ զոր Կիկերոն կուզէ՝ որ բանասիրաց եւ վիճաբանից շարագրութեան մէջ փայլի։

Խօսքերնիս հասկցուելու համար Գ. Մանդակունիին ըսածները մէջ բերենք։

— « Քաղթրճեանի հիմնական տարբերութիւնքի դէմ Տէրոյենցի Իրաւախոհ անուն գրքերը, կըսէ, առանց խորազննին տեսութեան, մեր դրադէտ եղբայրներէն ոմանք ներբողական փողհարութեամբ աւետեցին բոլոր հայոց ազգի, իրենց կնքահարց պատուոյն քան ներքին գեղեցկութեանը պատկառելով — »։ Եւ յետոյ չդիտեր ի՞նչ բաղդով ինքն ալ քննելու արժանացեր, և արժան համարած էր մեր եղբայրներուն հաղորդել, եւ զգուշացունել այն թակարդներէն՝ որ գաղտնի երեւութի տակ Իրաւախոհին մէջ նշմարեր էր։

Համառօտ ըսած դիտողութեան մէջ երկու տեսակ ջանք կայ․ առաջին, հաստատել՝ թէ Իրաւախոհը լուսաւորչական եկեղեցւոյ ուղղափառութեան բերանն ըլլալու համար պէտք եղած վաւերականութեան աստիճանները չունի, դործոյն կնքահայրերը կամ ճշմարտապէս կնքահայր չեն, եւ կամ առանց մկրտելոյն արուն եւ էգը խտրելու անուն մը դրած են։ Երկրորդ, հաստատել՝ թէ Իրաւախոհը խարդախ իրաւաբանութեամբ Հռովմէական եկեղեցւոյ պաշտպանութիւն ըրած է․ Առաջին կտորին պատասխանն ինքիրմով գտած կըլլար, եթէ յիշէր՝ թէ բարոյապէս անհնար է՝ որ մինչև հիմայ գործոյն կնքահայրները իրենց պատուոյն և ուղղափառութեան դէմ լռած ըլլային, եւ թէ՝ եթէ կաթուղիկոսը կամ Ջալալեանց մը առանց գիրքն ամբողջապէս կարդալու իրենց հաւանութիւնը տուին՝ մինչև հիմայ Կ. Պօլսոյ եկեղեցականները եւ դուրսինները՝ որոնք իրենց վարդապետութեամբ աշակերտ առած հայկական եկեղեցւոյն հաւատքը եւ դաւանութիւնը թերեւս իրմէն լաւ գիտեն, և աշխարհականներ ալ բողոքած կըլլային։ Երկրորդ կտորին պատասխանը ինքիրմէն ալ կրնայ գտնել բուն իսկ գրքին մէջէն, բայց որպէսզի առիթ մը տուած ըլլանք կրկին կարդալու, մենք ալ մեր դիտողութիւնները դընենք իւր դիտողութեան վրայ։

Ութ կտոր սխալ գտած է գործոյն մէջ։ — Ա. Լեոնի տումարը և Քաղկեդոնի ժողովը մեր եկեղեցին ընդունած է կըսէ Իրաւախոհը, որ ընդհակառակն մերժած է և կմերժէ, և Կ. Պօլսոյ մէջ վերջին օրերուս գումարուած ժողով մը չկրնար ընդունիլ, առով Տէրոյենց բոլոր հայաստանեայց հայրապետները « հաստագլուխ » մարդիկ և ներկայ եկեղեցականներն ալ և ժողովուրդը անբան հօտ ոչխարաց համարած է — կըսէ։

Լեոնի տումարին և Քաղկեդոնի ժողովոյն վրայ՝ երբ անցեալ ժամանակի մէջ ժողով մը դիպաց դժուարին հանգամանաց համեմատ պէտք եղած տեղեկութիւնը չկրնալով առնել, հերետիկոսական է ըսաւ եւ մեծապէս սխալե֊

ցաւ առճապարելովը ՝ որ հետաղօտութեան մէջ ամենամեծ թերութիւնն է , վերջին տարիներուս մէջ գումարուած ժողով մը այն սխալը ուղղելով ինչ պիսս ըրաւ ․ Սխալ մը երբ հայրապետի մը կամ հայրապետներու գրքերէ ելլելով եկեղեցւոյն մէջ կմնէ , այն սխալը եկեղեցւոյն կպատկանայ , յաջորդ ժամանակի մէջ եկեղեցական ժողովներ երբ այն սխալը կուղղեն , եկեղեցւոյն ուղղափառութիւնը և ճշմարտութիւնը պաշտպանած կըլլան ․ Եթէ մեր հայրապետները Քաղկեդոնի ժողովոյն վրայ ո՛չ չար և ո՛չ բարի բնաւ բան մը խօսած չըլլային , ու սխալ համբաւներէ գրգռուելով ժողովոյն ուղղափառութեան վրայ կասկած ըրած և նզոված չըլլային , վերջին օրերս ալ նզովքը վերցնելու հարկ չէր մնար ․

Ի՞նչ … անիրաւ տեղը երկու գլխաւոր եկեղեցեաց դէմ թշնամութեան կերք և նզովք պահէի՞նք հակառակ ոգւոյ քրիստոնէութեան ․ և միթէ պատի՞ւ կբերէր մեզի մինչև վերջը նոյն սխալին մէջ յամառելնիս ․

Զ Մանդակունիին այս կմնայ ցցնել՝ թէ Լևոնի տումարը և Քաղկեդոնի ժողովը սխալա՞ծ է ՝ թէ ոչ ․ և մեր եկեղեցին վերջին օրերս նզովքը անոնց վրայէն վերցունելով՝ սխալած եղա՞ւ՝ թէ ո՛չ ․ Ասիկա հաստատել պէտք է , ապա թէ ոչ աւանց անդիմադրելի փաստից եկեղեցին Քաղկեդոնի ժողովը կմերժէ ըսելով՝ Երուսաղէմին թակարդները խայտառակած չըլլար , մանաւանդ թէ նորը լաւ րած կըլլայ արևելեան և արևմտեան եկեղեցեաց մէջ այս մասին հաստատուած համաձայնութեան առջև ․ Նաև երբ ինք կաթողիկոսին հաւանութիւնը եւ ազգային եկեղեցական ժողովոց այն հաւանութեան լռելեայն համաձայնութիւնը բանի տեղ չդներ , ո՞չ ապաքէն ինք զանոնք « հաստատուն » մարդիկ համարած կըլլայ ․

— Բ․ Հայաստանեայց եկեղեցին Հոգւոյն սրբոյ բղխումը կամ ելումն ՚ի Հօրէ կդաւանի , ընդ հակառակն կըսէ բաւամոլական ծեքքաբանութեան կդիմէ Տէրյենց — ․

Բղխումն եւ ելումն մի եւ նոյն յատուկ նշանակութիւնը չունին ․ ասոր համար մեր եկեղեցական այն գրեանց մէջ , զորս մեր հաւատքին վարդապետութեան աղբիւր կճանչնանք , Հոգւոյն սրբոյ ընդ Հօր եւ ընդ Որդւոյ ունեցած առնչութեան մէջ բղխումն եւ ելումն բառերը անխտիր չկրնալ գործածուելուն համար , մինչև վերջը բղխի բառին յատուկ նշանակութեամբ կմերժեմք « բղխի եւ յՈրդւոյ » ըսելը ․ իսկ կրնանք « ելանէ և յորդւոյ » ըսել , այն իմաստով ՝ որով որ ընդհանուր եկեղեցին զհոգին սուրբ կփառաւորէ ընդ հօր եւ ընդ որդւոյ ․ Հետևաբար այս վէճն ալ բառին տարբերութենէն անդին չանցնիր ․

Այս կերպով , կամ այսչափ տարբերութիւն միայն կայ ըսելով , եթէ Ս․ կաթուղիկոսին հաւանութեամբ տպեալ Երուսաղէմն ալ պապական եղաւ , չատոնց ուրեմն Հիւրմիւզեանի աստուածաբանութիւնն ալ լուսաւորչական եղաւ որ յերես առաջին հատորոյ 447 — 48 խօսածներովը հայկական եկեղեցւոյ բղխումն եւ ելումն բառից նշանակութենէն զգուշանալը կարդարացնէ , տարբերութիւնը միայն բառին երկիւղալի նշանակութեան վրայ դնելով ․ Ասոր համար ով որ բղխումն եւ ելումն բառերը միեւնոյն իմաստով կճանչնայ , մեր եկեղեցւոյ վարդապետութենէն եւ դաւանութենէն չէ՝ ինչպէս որ Մանդակունին , այլ պապական է ․

— Գ․ Հայաստանեայց եկեղեցին հոգւոյ մահուանէն յետոյ ունեցած վիճա-

կին դիտութիւնը ՚ի խնամս աստուածային ամենագիտութեան կթողու. Իրաւախոհը եկեղեցւոյ հաւատաւորլութենէն յառաջելով այս մասին ալ տարբերութիւն չկայ կըսէ, և անոր համար ամենայն ինչ անտարբերութիւն է — ։

Ուրեմն Հայաստանեայց եկեղեցին Ս. Լուսաւորիչ Հօր հաւատքը չունի, որուն Յաճախապատում գրոց հնգետասաներորդ ճառը հրաշալի և ուղղափառ աստուածաբանութեամբ բոլորովին մարդկային հոգւոց մահուանէ վերջը ունենալիք վիճակին վրայ խօսած է ։

Ի՞նչ ըսել է «ըստ ամենայնի ՚ի խնամս աստուածային ամենագիտութեան կը թողու.» «խնամք» բառին նշանակութիւն մը չկրցի յարմարցնել, ինչպէս նաև «հաւատաւոր» ըսածլութեան, որ մեր գիտցած նշանակութեամբ «մարապետ» ըսել է ։ Մեր եկեղեցին այդ մասին ոչ լութիւն պահած է և ոչ «մարապետ» ։ Ս. Լուսաւորչէն յետոյ անոր դաւանութեան հարազատ հետեւողները, մեկնիչները և քարոզիչները պէտք եղածուն չափ խօսած են հոգւոց վիճակին վրայ ։

Ութ կտոր սխալներէն հինգն ալ վերջիններուն պէս բաներ են, որոնց արժէք ունենալը կամ չունենալը յաճախապատումն, ընդհանրական եւ եկեղեցական գրեանքը ուշադրութեամբ կարդացողները շատ շուտով կը հասկնան ։

Ութերորդ սխալը, այսինքն «Հռովմայ եկեղեցին մայր եւ դաստիարակ ամենայն եկեղեցեաց» խօսքն ալ՝ որ Իրաւախոհին կուտայ կոչման խաբէութիւն ըսուած ձեռնարկութիւնով մը, Լատին քահանայի մը խօսքն է՝ որ մեր մատաղին վրայ արեւմտեան եկեղեցւոյ առած սխալ կարծիքին դէմ մեր եկեղեցւոյն ՚ի պաշտպանութիւն գրած է, եւ զոր երկար կտորով մը մէջ բերած է հաւատարմութեամբ Իրաւախոհը ։ Այն կարծիքը բոլոր լատին եկեղեցւոյ կարծիքն է, զոր մենք ալ արդարացի կը համարինք նկատմամբ ոչ թէ մեր եկեղեցւոյն եւ յունականին, այլ եւրոպական ազգաց եւ քաղաքաց եկեղեցիներու, ինչպէս Սպանիոյ, Գաղղիոյ եւ այլն, որոնք ծնունդ են լատին կամ հռովմէական եկեղեցւոյն, եւ առընչապէս մայր է նա այն եկեղեցեաց եւ դաստիարակ ։

Այս կարծիքը Իրաւախոհին ըլլալու ուղղակի պատճառ մը չերեւիր, այլ անուղղակի. որովհետեւ բերած վկայութեան ամեն մէկ բառին եւ իմաստին չըհասնած ընդարձակ սովորութիւն չկայ՝ որ օրինակէ մէկը իր գրուածքին մէջ ։ Եթէ մէջը բացառութիւններ կենան՝ պէտք է զանոնք ցցնել եւ չհաւանութիւնն յայտնել, ինչպէս որ Վենետկոյ միաբանութիւնը իր հրատարակած նախնի մատենագրութիւններու մէջ այն տեղուանքն՝ ուր Հռովմայ եկեղեցւոյն մասնաւոր ծխից և վարդապետութեանց համաձայն չեղող կտորներ կտեսնեն, կը ծամածռեն եւ իրենց բանին գալու ձեւով կմեկնեն* ։ Ասիկա առանց խարդախութեան պէտք էր ընել Իրաւախոհին հեղինակը. բայց այսչափ զանցառութեան մը համար ո՛րչափ ծանր բան է, այնչափ յարձակումն ։ Չափաւորութիւնն ու հանդարտութիւնն այնպէս կպահանջէր՝ որ առաջ իրմէն բացատրութիւն խնդրէիր, եւ ապա եթէ ողջմտութեան հակառակ պատասխան առնէիր՝ արդար սրտմտութեամբ ընդդիմաբանէիր ։ Այս է մեկուն դաւանութեանը դէմ խօսելու համեստ ոճը ։

---

* Մեկնութիւն Խորհր. պատարագին՝ Լամբրոնացւոյ. տպ. Վենետկոյ 1847, յերես 109—185—391—401.

Այս ամենանուրբ դիտողութիւններէն յետոյ, մարգարէաբար վերջին եւ հրատարակելի մասը կ՚քննաբանէ. առջևն եղածին վրայ ինչպէս որ պէտք է դատաստանն ընել չկրցողին խօսքերը հեռաւորին համար զառանցական մարգարէութեանց անեղր շրջանակէն դուրս չեն ելլեր։

Մենք կսպասենք՝ որ վերջին մասն ալ 'ի լոյս գայ, որուն մէջ ստուգիւ պիտի տեսնենք թէ հեղինակը պապակա՞ն է՝ թէ ոչ. մինչեւ հիմայ կարդացած կըտորներնուս մէջ Մանդակունոյն չափ սրատեսութիւն չունեցանք, պատճառն որ՝ « միջնադարեան ժանգոտած աստուածաբանութենէ Ս. գրոց վարդապետութիւնը որոշելու չափ կարողութիւն չունինք, » որով որ Մանդակունին կպարծի. Մեր գիտցած աստուածաբանութիւնը մեր եկեղեցւոյ նշանաւոր վարդապետաց եւ եկեղեցական գրեանց մէջ սեղմուած է, զորս ըստ ամենայնի աստուածային հաւատոյ Ս. Հարց դաւանութիւնը կճանչնանք, եւ անոնց անհամաձայն վարդապետութիւն մը ո՛ր դարեայ ալ ըլլայ, սակաւ ինչ կիմանամք։

Այսպէս բան մը իրաւախոհին երկու հատորոց մէջ չգտանք, ուստի անոնց հրատարակութեան վրայ պէտք եղած դիտողութիւններն ընելով գովելու արժանի էր՝ գովեցինք։

Հին ժամանակները ճարտարախօսութիւնը բանասիրութեան ամենէն պիտանի, գեղեցիկ, վեհ եւ պանծալի մասը համարուած էր Հռոմի և Աթենայ պէս մեծ եւ համաշխարհի թատերներու մէջ, ուր իրենց բաղդը փորձել կուգէին ամեն երիտասարդներ՝ որոնց սրտին մէջ փառքի և պատուոյ ցանկութիւնը պըզտիկ կայծ մը կձգէր. Հիմայ ալ աշխարհաբառ քանի մը խօսք իրարու քով բերելու չափ կարողութիւն ունեցողներ, իրենց բաղդը լրագիրներու մէջ փորձել կուզեն. օր կուգայ՝ որ մենք հիմակու գրածնուս վրայ պիտի խնդանք, սակայն ժամանակին համոզումը ամենէն զօրաւորն է, հիմայ ո՛վ ինչ ըսէ՝ ապառում դիմակալութիւն մը ունինք չլսելու։

Խ. Վ. Գ. Ա.

ԽԻՂՃ ԿԱՄ ԳԻՏԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Մեր հոգւոյն անմահ ըլլալուն նշաններէն մէկն ալ խիղճը կամ գիտակցութիւն ըսուածն է։ Ամէն մարդ սրտին մէջ ատեան մ՚ ունի, ուր ինքզինք կամբաստանէ և կդատէ, սպասելով որ դատաւորը իւր վճիռը տայ։ Եթէ մոլութիւն ըսուածը մեր խառնուածքին բընական մէկ հետեւանքն է, ուրկէ՛ց կուգայ մեր սրտին մէջ այն երկիւղը՝ որ ըղմեզ կխռովէ։ Ինչո՞ւ խիղճը այնչափ սոսկալի է, մինչեւ աւելի նախամեծար կհամարիմք աղքատութեան եւ ամեն ծանըր դժուարակլութեանց համբերել՝ քան ապօրինաւոր կամ անօրէն շահ մը ձեռք բերել։ Մարմնոյ և արիւնի կամ հողի մէջ այս ձայնն ի՞նչ է։ Վագրը իւր ձեռք ձգածը կպատռէ, և կքնանայ. մարդը իւր հակառակորդին դաւաճանը կըլլայ, ու չքնանար։ Անապատ և անմարդի տեղուանք կփնտռէ՝ տակաւին առանձնութիւնն ալ զինքը կխռովէ. գերեզմանի չուրջը կդառնայ, սակայն հոն

իջնելէ կվախնայ. հայեացքը կտարուբերէ ասդին անդին , բայց բնաւ հանգիստ չգտներ . մեծաշուք և փառաւոր խրնջոյից սրահին որմերուն վրայ աչք նետել չուզեր , վախնալով որ չըլլայ թէ տխուր արձանագրութիւն մը հոն կարդայ . ըղդայութիւններ ամբողջ յերերի և'ի դողման՝ գիշերոյ խորին մթութեանց մէջ սպառնալից գոչումներ կլսէ . դողդոջ կոտորածի մը ծանրացած հօտը բոլորը առած է . թոյնի համ կառնէ ձեռքովը պատրաստած կերակուրին մէջ. ականջները արտաքոյ կարգի սրութեամբ բոլոր մարդկան ձայն մը չառած խորերէ ահագին որոտումներ կլսէ . բարեկամի հանդերձի տակ դրկուելու առենը՝ պահուած դաշոյն կտեսնէ ։

Ո՛վ դժբաղդութիւն , երեւակայութեան յնո՞րք՝ թէ մարդկային պատժոյ երկի՞ւղ ես ։ Ես ինձի կհարցունեմ , ես ինձի կքննեմ . եթէ կարենայի Զինաստանի մէջ մարդ մը սպաննել՝ անոր ստացուածքը Տաճկաստանի մէջ վայելելու համար , համոզուելով միանգամայն՝ թէ յաւիտեան ծածուկ պիտի մնայ դաւաճանութիւնս , կրնայի՞ հանգիստ ըլլալ . եթէ կարենայի մէկուն պատիւը արատաւորել անոր անկամբը իմս սրբագործելու համար ; համոզուելով միանգամայն՝ թէ նենգութիւնս ծածուկ պիտի մնայ , կամ ինկողին տխմարութեան՝ կամ դէպքերուն այնպէս յարմարելուն շնորհիւ , կրնայի՞ հանդարտ ըլլալ . եթէ կարենայի մէկուն զգայուն մը իր բարեկամին վրայ վիրաւորել իմ վըրաս ղանի հրաւիրելու համար , համոզուելով միանգամայն՝ որ իմ ձեռքս ծածուկ պիտի մնայ իր սպանութեան մէջ , կրնայի՞ հանգիստ ըլլալ ։ Ո՛րչափ ես իմ վայրագութիւնս դեղերեսել ուզեմ , ո՛րչափ ես իմ դաւաճանութիւնս պարտկել ուզեմ , ենթադրելով թէ իմ շնորհիւս Զինաստանցին վերջին օրերուն առանց ցաւերու եւ շուտով մեռաւ ու խայըսեցաւ , թէ ժառանգորդ չունենալով անծանօթ եւ անիրաւ ձեռք պիտի մնար այն ժառանգութեան մէջ , կամ յարքունիս պիտի դրաւուէր. ո՛րչափ ես իմ նենգութիւնս պարտկել ուզեմ ենթադրելով թէ ինկողը արդէն իյնալու վրայ էր , թէ այն բարեկամութիւնը անոր համար շահաւոր չէր , թէ այն պատիւը արդէն կորսնցընելու վրայ էր , թէ տխմար մարդիկ սիրոյ անզգայ , անպիտան եւ արհամարհող կըլլան . ո՛հ , այս սուտ ենթադրութեանցս հակառակ սրտիս խորէն ձայն պիտի լսեմ՝ թէ անիրաւ ես ։

Այո՛ , հոգւոյն անմահութիւնը եւ վրէժխնդիր Աստուծոյ գոյութիւնը ուրանալու համար խղճի գոյութիւնն ուրանալու ենք ։ Անստուածն անգամ այս ամօթալից ուրացութիւնը չունի ։ Իմաստակը անգամ անհնարին ղառանցանաց մէջ կաղաղակէ , — ո՛վ ցաւ , ի՛նչպէս հաւատամ՝ թէ յաւիտենական չես ։ Եւ եթէ ճշմարիտ ըլլայ՝ թէ կգտնուին այնպիսի թշուառ մարդիկ որ խղճի ձայն կլռեցնեն , ո՛հ ո՛րչափ աղէտալի կըլլայ մեր վիճակը ։ Հաշուէ դուրս են այն մարդկութեան անդամալոյծները՝ որ իրենք զիրենք չեն կրնար գործածել . մեղքը՝ վերջապէս թոյն մ' է , խղճմտանքը կըխարկէ ։ Կրօնքը տակնուվրայ ըլլալուն պէս , մէկհատիկ դարմանը՝ որ սրտին մեռեալ մասանցը մէջ զգայութիւն կաղդէ , կոչնչանայ ։

Քրիստոսի այս զարմանալի կրօնքը մարդուն սրտին մէջէն պակսածը կամբողջացնէ . չափազանց շահասիրութեամբ եւ հպարտութեա՞մբ մեղանչեցինք , Կրօնքը անմիջապէս կզգայունէ՝ թէ ո՛րչափ անհաստատ է բաղդին վիճակը , եւ ո՛րչափ վաղանցիկ՝ անոր շարիքը ,

կազդէ մեր հոգւոյն շունչ մը՝ որով կարհամարհենք ամեն աշխարհի փառքն ու վտանգը, և անմիջապէս մեր սրտին սառոյցը կհալեցնէ, եւ երկնաւոր կիրք մը կուտայ ։ Պատժապարտին հետ անգամ անսպառելի սիրով մը կվարուի · չկայ մարդ մը՝ որ զինքը ճանչնայ, ու չզըղջայ գէշ ըրածին վրայ · չկայ բորոտ մը որուն վրայ աստ ձեռքը դպչի՝ ու չսըրբուի ։ Անցելոյն համար ուրիշ բան չուզեր՝ այլ զ'ղջ, ապագային համար ալ առաքինութիւն · « ուր առաւել եղեն մեղք անդ առաւելան շնորհք* » ։ Սանձ է այս կրօնքը մեղաւորին, Աստուածորդին իւր կրօնքը հաստատած է իբր երկրորդ խիղճ մը այն յանցաւորին համար՝ որ բնականը կորսնցընելու վտանգին կվազէ · խիղճ աւետարանական, լի բարեպաշտութեամբ եւ սիրով, որուն յառակայուցած է Յիսուս շնորհքը, զոր առաջինը չունի ։

Մեղաց հետեւանքն եղող պղջման վրայ խօսելնէս յետոյ, առաքինութեան հետեւանքն եղած բերկրութեան վրայ խօսելնիս աւելորդ է · Այն ներքին ուրախութիւնը՝ որ մարդ մը գործած ալիկարութեան վրայ կզգայ, 'ի վեր է քան զամեն աշխարհի բարիքները · ո՞րչափ հապա երբ խղճի հանդարտութենէն յետոյ կուգայ այն բերկրութիւնը ։

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

ՏԷՐ ԱՊԱՒԷՆ ԻՄ

Տէ՛ր, յօգնութիւն առաքեա՛ ինձ զշնորհսդ ամբաւ
Ընդդէմ արագ հասելոց յիս աղէտից ինքնաբշաւ ·
Ո՛հ, զի 'ի սէր մարդկային 'ի զուր անշուշտ ապաստան՝
Իմ յոյս փրկութեան ։
Աստուա՛ծ, քանի՛ են անթիւք աստ սրբութեանցդ անարգուք
Յորոց արդեօք կամէի դալ 'ի խնամոցն ակնածու ·
Սակայն գտի եւ ո՛րչափ դոյզն նշխար նախանձու՝
Օգտիցս հոգածու ։
Ընդունայն ո՛հ 'ի նոսա Աստուա՛ծ, իմ յոյս ցանկապատ,
Եւ յեցեալ կալ անվկանդ 'ի կեղակարծ 'ի հաւատս ·
Քա՛ւ · · ոչ սրբոց համօրէն ջահի լուսոյ ո՛չ յայլ ո՛ք · · ·
Բայց 'ի քեզ բորբոք · · ։

* Հռով. գլ. Ե. 20.

Գերեսցեն տէ՛ր, քո խնամք գլոյս եւ զխանդ իմ հոգւոյն.
Պսակ փառաց բարեզարդ իմ 'ի գլուխ ցաւք ողջոյն,
Զորս առ սիրոյս իմոյ փորձ որդեգորովդ տայ Սէր
Բաժին կենսաբեր.
Քանզի գիտեմ, զի ո՛ ոք հաւատաց քեզ զանձն ողջոյն,
Եւ ծառայեաց իսկ կամաց քոց ճգնութեամբ հաստատուն,
Ո՞ւր ե՞րբ արդեօք ոք ետես յաշխարհի աստ զայնպիսւայն
Մոլորել յուղւոյն.
Քաւ.. ոչ զայն ոք խռովել կարէ երբէք մարմնաւոր,
Զի այնպիսւոյն աչք առ քեզ զոյգ բառնալոյն անխոտոր՝
Պարզես բազուկդ օգնական 'ի նա գթով մեծառատ...
Օգնութի՛ւն անհատ.
Արդեօք տեսի՞ն արարածք բարեկամ ոք այնպիսի,
Որ սիրեսցէ միայն ծաղ յաղետից բիւրազդի.
Տէ՛ր իմ, տէր, դու կարկառես ձեռս յամենայն մեր կարիս
Ցապայս և զորդիս.
Դո՛ւ Տէր, միայն բարեկամ իմ հաստատուն, անձանձիր,
Զոր եւ ոչ չահ մարմնաւոր և ոչ երկին և երկիր
Բաց 'ի մեզաց բաժանեն զքեզ յիմ սիրոյս բերկրալիր.
Ո՛վ սէր անկշիռ
Դու Աստուած իմ, ապաւէն հզօր սրբոց ամենայն.
Որոց դնայ ընդ առաջ քո զօրութիւն Աստուածեան,
Ծովք առաջի պատառին եւ գետոց ոտք երագունք
Կառչին վաղագոյն.
Ո՛ ոք 'ի քէն սփոփեալ ոչ յումեքէ չարչարի,
Եւ յուսացա՛ւ ոք 'ի քո շնորհայդ յանքոյթ հովանի,
Պարզեւ յանխառ անկշիռ վայելեսցէ քո խոստմանց
Յարդիւնքս անանց.
Տէ՛ր, ո՛ր լեզու պատմեսցէ զզօրութեանդ հրաշալիս,
Ո՛վ քան զմեր Տէր Աստուած հզօր յԱստուած մնոտիս,
Ոյր դղրդեն ոտք համայն ըզմեծ զերկիր եւ զերկին
Նա ապաւէն իմ.

Ա. ԱԴՈՒԱՐԴ ՈՍԿԱՆԵԱՆ
Աշակերտ Ժառանգաւորաց Ուսումնարանին.

Շ Ն Չ Ա Ռ Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն

Շնչառութիւնը երկու տարբեր գործողութիւններով կկատարուի ։ Մէկ գործողութիւնով կուրծքը կտարածուի, միւսով ալ կսեղմուի . առաջինով օդ ներս կառնենք, երկրորդով դուրս կուտանք ։

Բայց ներս մտածն ու դուրս ելածը մի և նոյն օդն է թէ ոչ . տարբեր ըլլալնին տարակոյս չվերցուներ ։ Եթէ մըտածուն պէս դուրս ելլեր՝ առանց ուրիշ հանգամանք մ՚ ունենալու, ի՞նչ բանի կուգար, եւ ինչո՞ւ բնութիւնը զմեզ դատապարտած պիտի ըլլար շարունակ պարապ և օդ մը ներս առնելու դուրս տալու ։

Ուրեմն ներս շնչուած օդը անպատճառ հաւաքական կամ մասնաւոր ամբողջութիւնով մը տարբեր հանգամանք մը կառնէ, եւ հետեւապէս՝ երբ բնութիւնը կտարբերի, շնչելու ալ յարմարութիւն չունենար, 'ի հարկէ դուրս տալ եւ ուրիշ մը առնել պարտաւոր ենք ։ Նաև ամէն մարդ գիտէ՝ որ երբ շատ մարդիկ ամէն կողմը փակուած սենեկի մը կամ սրահի մը մէջ նստած չափաւոր օդ մը կշնչեն, գլխոյ ծանրութիւն մը կամ որ և է տկարութեան արգասիք մը անոնց վրայ կուգայ, թէ եւ՝ ոչ ամենուն վրայ ալ մի և նոյն ժամանակի մէջ, այլ իրարու ետեւէ ըստ իրենց կազմուածքին եւ խառնուածոյ վիճակին, ու անմիջապէս դուռ կամ պատուհան բացուելոյ հարկ կկենայ ։ Պատճառն որ՝ ամենքն ալ շնչելու օդը ներս առնելու մասին իրարու հետ մրցման պէս բան մը ըրած ՝ եւ շնչելու անյարմարը դուրս տուած են ։

Եթէ մարդ և անասուն շարունակ համատարած օդ՞ մը շնչեն, եւ մանաւանդ այն օդն ալ՞ չափեալ ըլլայ . եթէ այն շնչեալ օդը մեզնէ քանի մը փարսախ՝ այն է շատ բարձր չելլէ ի՞նչ վտանգ չգար մեր առողջութեան ։ Սահմանաւոր ժամանակի մը մէջ ամբողջ օդը փոխուած եւ անշնչելի եղած պիտի ըլլայ, և անտարակոյս պիտի մեռնինք ։

Բայց տասն եւ տասնեհինգ փարսախ մեր կոխած գետնեն վեր բարձրութեան մը միջոցը բաւականէն աւելի շնչելի օդ կբովանդակուի . մարդիկներուն եւ անասնոց շնչառութեամբ դուրս տուած անմաքուր օդը մաքուր մնացածին քով գրեթէ ոչինչ է ։

Տունկերն ալ շնչառութիւն կընեն, բայց տարբեր կերպով ։ Անոնց տերեւները իրենց վրայ պզտիկ պզտիկ բերաններ ունին՝ որոնց յատուկ անուն մը կուտան բնագէտք՝ բայց չեմ յիշեր . որոնց մէջէն օդը փոխնակի կմտնէ կելլէ ։ Այս օդը տերեւներուն մէջ տարբեր հանգամանք մը կառնէ՞ թէ ոչ՝ եւ թէ բնութիւնն ի՞նչ է ։

Այս հարցմունքին պատասխանելու համար, խիստ կատարեալ ու մաքուր օդին մէջ, ուր բնաւ մարդու կամ անասնոց շնչած և դուրս տուած օդ խառնուած չըլլայ, տունկ մը դնենք . պիտի տեսնենք՝ որ տակաւ առ տակաւ պիտի մաշուի եւ սպառի ։

Ընդ հակառակն դնենք տունկ մը արեւու լուսոյ ներգործութեան տակ, այնպիսի օդոյ մը մէջ՝ ուր անասունները երկայն ժամանակ շնչառութիւն ըրած են, առոյգ վիճակ մը պիտի ունենայ տունկը, և մանաւանդ մեզի համար ան-

մաքուր եղած օդը՝ անոր համար կենդանի և շնչելի օդ մը պիտի ըլլայ ։

Ասկէց ի՞նչ կհետեւի ։

Տնկոց շնչելու յարմար օդը ճիշդ այն օդն է՝ որ կենդանեաց շնչառութեամբ փոխուած է ։ Կենդանեաց շնչելու յարմար օդը ճիշդ այն օդն է՝ որ տնկոց շնչառութեամբ փոխուած է ։ Այս կերպով բնութիւնը հաստատուն եւ շարունակ եւ ակամայ աշխատութիւն մը սահմանած է ։ Կենդանական եւ տնկական երկու մեծ պետութիւններ շարունակ օդը մաքրելոյ կաշխատին, եւ իւրաքանչիւր պետութիւն միւսին կենաց հարկաւոր եղածը կմաքրէ, եւ արարչութեան գեղեցիկ մէկ օրէնքով մը յաջորդութիւնը կպահուի ։

Զարմանալի՛ կապ, որ երկու պետութիւններ իրարու կապած է. սքանչելի՛ ներդաշնակութիւն, որ լուելեայն իրենց բարեկեցութիւնը կպահպանէ ։ Դաշտերուն առողջ եւ կենդանի օդը շնչելով ի՞նչ քաղցրութիւն չզգար մեր հոգին ։

—•—

ՇԷՔՍՊԻՐԻ ԳՈՐԾԵՐԷՆ ՔԱՂՈՒԱԾՈՅ

— Ցած մարդը քիչ բանով կհպարտանայ ։

— Իմաստութեամբ չոլորուած բարեկամութեան լարը յիմարութեամբ շուտ մը կփրթի ։

— Առողջ խիղճը քան զհազար սուր լաւ է ։

— Անկումներ կան, որ ա՛լ աւելի բարձրութիւն մ' ելլելու տեղի կուտան ։

— Ամէն ամպ մրրկէ չգոյանար ։

— Շատ անգամ բաղդը առանց նաւապետի նաւերը նաւահանգիստ կբերէ ։

— Նուազ վտանգաւոր է ծեր և հոգեվարք առիւծի մ' հետ խաղալը՝ քան անոր կորիւնին հետ ։

— Աւելի աղէկ է առիւծի մը քան գայլոց առջև իյնալ ։

— Ժամանակը ծեր դատաւոր մ' է, որ կանուխ կամ անագան ամէն յանցաւոր իւր ատեանը կհանէ ։

— Օրական զբաղմունքներուդ պարապէ. սովորութիւն մը աւրելը բոլոր վիճակը տակնուվրայ ընել է ։

— Երկիւղալի այն ժամանակն է, յորում բռնաւորները կվհատին ։

— Մարդ կայ՝ որ ձի մը գնելու համար արօտը կծախէ ։

— Հերետիկոսն այն չէ՝ որ խարուկին վրայ կայրի, այլ որ՝ խարոյկը կբռնկցնէ ։

— Զօրաւոր խելքերն են՝ որ մեծամեծ գործեր կկատարեն ։

— Ամօ՜թ այն մարդոյն, որուն հոգին քան զթռիչ հաւու բարձր չկրնար ելլել ։

— Շուն ծեծելու համար գաւազան չպակսիր ։

— Հրամայել չգիտցողներ հնազանդիլ գիտնան ։

— Մարմարինէ տապանի մէջ ալ որդեր կան ։

— Վախը իրեն հիմն ունեցող իշխանութիւնը ապահով չէ, 'ի ժամանակին վախը ատելութեան կփոխուի ։

— Խորհուրդնիդ մի՛ բանտէք ։

— Քաղցր սէրը երկաթի դռներէն կանցնի ։

— Ծարաւդ անցընող վտակը մի՛

պղտորէր ։

— Մարդ մը ուսահատցնելու չափ մի՛ փորձէր ։

— Գաղտնի վէրքերը աւելի խոր կըլլան ։

— Գիտենք՝ թէ ի՛նչ ենք, բայց չենք գիտեր՝ թէ ի՛նչ կրնանք ըլլալ ։

Ժպիտ կայ՝ որ քան զդաշոյնը աւելի կվիրաւորէ ։

Ի՞նչ են Հովիւները

« Հովիւները կենդանի գրքեր են » ։
ՖԷՆԸԼՕՆ

Բողոքականք Հովիւները կմերժեն ։ — Թէ՛ կմերժեն եւ թէ՛ կդիմեն ։ — Սուտ ու ճշմարիտ Հովիւներ ։ — Անդրանիկ եկեղեցին Հովիւները կընդունէր, եւ զանոնք ընդունելն անհրաժեշտ է ։ — Ս. Գրոց պարզ վարդապետութիւնն ալ այն է ։

Ա. Ս. Գիրք կարդալու անկախ ու անմիջական ազատութիւն սահմանող մարդիկ բնական էր՝ որ անոր իմացուածոյն մէջ Ս. Հարց հեղինակութիւնը չընդունէին, եւ Հովիւները կենդանի գրքեր ըլլալուն չհաւատային. որովհետեւ այս վերջինը չընդունելը առաջնոյն հետեւութիւն է, եւ աղանդ մը առանց Հովիւներու հեղինակութենէն ապստամբելոյ աղանդ չկրնար ըսուիլ ։

Լութեր թէպէտ 'ի սկզբան մոլորութիւն համարած էր եկեղեցւոյ Ս. Հարց իմացուածներէն հեռանալը*, եւ Զուինկլի ու Քարլշդատի դէմ հաղորդութեան խորհրդոյն վրայ վիճած ատեն՝ իր կարծիքները Ս. Հարց խօսքերով կը հաստատէր՝ « բոլոր Հայրապետներն իմ կողմն ե՛ն » ըսելով, սակայն իր պէտքը այն ատենին համար միայն ըլլալով՝ եւ գիտնալով որ իր մոլորութիւնները հաստատութիւն պիտի չգտնեն մինչեւ անոնց հեղինակութեան հպատակելոյ լուծը իսպառ չվերցունէ, այնուհետեւ սկսաւ Ս. Հարց մեկնութիւնները արհամարհել, եւ իր անճոռնի մեկնութեանց վրայ այնչափ զմայլիլ՝ որ մինչեւ յանդըգնեցաւ ըսել թէ իրմէն առաջ Ս. Գիրքըն իրմէն աւելի աղէկ հասկցող չէ եղած երկրի վրայ ։

Բողոքականութիւնը մինչեւ հիմայ այս սկզբունքը բռնած է, եւ եկեղեցւոյ հովիւներուն կարծիքները չեմ ընդունիր ըսած ատենը՝ դարձեալ պարտաւորեալ է ուրիշներու կարծեաց հետեւիլ, զոր ցոյց տուինք Օրագրոյս թուոյն մէջ ։

* Այս երկուքը Լութերի վարդապետութիւններէն հեռանալով Խորհրդականաց աղանդն սկզբնաւորեցին, զորս « ապստամբ հոգիներ » կանուանէ Լութեր ։

Բ. Լութեր՝ Հովիւներու հեղինակութիւնը Ս. Գրոց իմացուածոյն վրայէն հերքած ատեն՝ կկարծէր որ ժողովուրդը անոնց տեղը դնելով՝ զինքը՝ Ս. Գրոց ընթերցման մէջ իւր իմացուածներով պիտի վարուէր, կկարծէր որ Ս. Հարց դէմ գրգռուած ապստամբութիւնն անմիջապէս իրեն դէմ ալ պիտի չդառնար ։ Սակայն քիչ ժամանակէն այս արդիւնքն ալ տեսնուեցաւ, և ըսկսաւ իւր քարոզած ապստամբութեան այն դառն արդասիքը ինքն ալ տրտընջելով մեղադրել ։ « Աշնուականներուն մէջ շատ անպիտան մարդիկներ կգըտնուին՝ կըսէ, որոնք կզրուցեն թէ՝ ասկէ վերջը ո՛չ ժողովրդապետ եւ ո՛չ քարոզիչ պէտք է . արդէն ամեն բան գըրքերուն մէջ կայ, եւ ամեն մարդ ինքն իրմէն կրնայ սորվիլ ։ Ասով . . . թէ՛ ժողովրդապետները եւ թէ քարոզիչները մեծ կարօտութեան մէջ կիյնան եւ անօթութիւն կկրեն » .

Պօսիւէ ալ Կալվինին անուն բողոքական պաշտօնէի մը տրտունջը կդրէ՝ որ այսպէս գանգատ գրած է իւր ժողովրդեան վրայ . « Պաշտօնէից՝ իշխանութիւնը բոլորովին եղծաւ եւ ամեն բան դէպ 'ի կորուստ եւ 'ի կործանումն կերադէ ՝ կըսէ ։ Չկայ մեր մէջ եւ ոչ եկեղեցի մը ՝ ուր կարգաւորութիւն կենայ . . . . ։ Ժողովուրդը համարձակ երեսնիս կպոռայ . Դուք եկեղեցին բռնաւորներ ըլլալ կուզէք՝ որ ազատ է, դուք նոր պապականութիւն մը սահմանել կուզէք » ։ Եւ այսպէս շարունակելով յիշեալ պաշտօնեայն՝ կսկսի իրենց անմտութիւնն ալ արհամահել ու այն չարեաց ուղղակի պատճառ զայն ցոյց տալ, որով ժողովուրդը կրօնական իշխանութեան լուծէն արձկած էին .

« Աստուած ինձի ճանչցուց՝ կըսէ, թէ հովիւ ըլլալն ի՛նչ է, ճանչցուց նաեւ մեր դատաստանին ծ'րչափ յանդուգն ըլլալն ու մեր անմիտ սաստկութիւնը՝ որով զպապը մերժեցինք ։ Որովհետեւ ժողովուրդը ապերասան ազատութեան վարժուելով սանձը բոլորովին թօթուց, իբրեւ թէ պապականաց իշխանութիւնը եղծանելով՝ խորհրդոց եւ պաշտօնէից զօրութիւնն ալ եղծած ըլլայինք ։ Մեր երեսին այսպէս կպոռան . Մենք աւետարանը պէտք եղածին չափ գիտեմք . ի՞նչ կարօտութիւն ունիմք ձեր օգնականութեան զՅիսուս Քրիստոս ճանչնալու համար . գացէք, եւ ձեզի մտիկ ընել ուզողներուն քարոզեցէք » ։

Ժողովրդեան այս տրտունջն ու թըշնամանքն իրաւացի էին իրենց նման պաշտօնէից նկատմամբ, որ հովիւներու ազդեցութենէն ազատութիւն քարոզած ատեննին իսկ՝ իրենք ալ նորօրինակ կերպով կճգնէին հովիւներու դիրք ունենալ եւ աւետարանը իրենց հեղինակութեան եւ իմացուածոց տակ քարոզել անոնց ։ Լութերի եւ Կալվինի գանգատներն ալ իրաւացի էին . որովհետեւ այդ ազատութիւնը ժողովրդեան իբրեւ հաճոյ վարդապետութիւն մը քարոզած ատեննին *, գալիք չարեաց վրայ չմտածելով՝

---

*Լութերի բոլոր ջանքն այն եղած էր՝ որ իր ամէն վարդապետութեանց մէջ ժողովրդոց կրքերն յարդէ եւ արտաքոյ անոնց հաճոյից չշարժի, որպէս զի իր գործն յաջողութեամբ առաջ երթայ ։ Այս պատճառաւ էր որ Հեսսենի աշխարհատէր կոմսին երկու կին ունենալու հրաման տուաւ, առանց որոյ այն մեծ պաշտպանէն կզրկուէր ։ Իր ջանքը յայտնի կտեսնուի այն խօսքին մէջ ալ՝ որ առանց բարեգործութեան միայն ՚ի հաւատքով արդարանալու մոլորութեան նկատմամբ ըսած է ։ « Այս քարոզութիւնը պէտք էր՝ կըսէ, ամէն մարդ մեծ ուրախութեամբ եւ ներքին շնորհակալութեամբ ընդունէր եւ անով աղէկնային ։ Բայց դժբաղդաբար աստ հակա-

բնաւ մոքերնէն չէր անցներ՝ որ անով այն աղէտալի ապստամբութիւնը պիտի արդիւնաւորէր , չէին կարծէր որ ժողովուրդն իրենց ցոյց տուած սահմանէն անդին ալ պիտի անցնի , եւ մի միայն եկեղեցւոյ դէմ գործադրելի ապստամբութիւնը վերջապէս իրենց դէմ ալ դըրօշակ պիտի պարզէ ։ Սակայն իրաց բընական հետեւանքն այն ըլլալով՝ այնուհետեւ ի՛նչ պէտք էր ընէին ․ եղածն եղած էր , կմնայր իրենց անմտութեանը վրայ ողբալ ։

Լութեր ժողովրդական աննահանջելի ապստամբութեան օրէ՛ օր զայրանալը սրտադողով նկատելով , անոր անմիջական արդիւնքն եղող կրօնական բաղմաձայն հերձուածոյ յանհունս բաժանիլը զինքը նեղը ձգած էին ։ Ամբողջ Գերմանիան կրօնական ամէն կերպ ղեղծմանց մէջ վատթարացած կտեսնէր , եւ իր աչքին Սոդոմէն ու Գոմորէն ալ աւելի վրիժապարտ երեւելով , « Զարմանալի բան մը չէր ըլլար կըսէր , թէ որ Աստուած դժոխքին պատուհաններն ու դուները բանար՝ ու մէջերնիս սատանայ թափէր, (որպէս թէ եղածը բաւական չըլլար) կամ երկինքէն ծծումբ ու դըժոխական կրակ տեղար , եւ ամենքնիս ալ մէկ տեղ Սոդոմայ ու Գոմորայ պէս դժոխոց անդունդը կործանէր . . . ։ Որովհետեւ նոյն քաղաքները հիմակուան Գերմանիայէն տասն անգամ նուազ չար էին ։ »

Բայց ի՛նչ դարման կրնային ըլլալ ասանկ տրտնջալները , ապստամբութեան դէը իր աղէտալի յաղթանակները հետզհետէ կընդարձակէր , ամեն՝՝ կողմն ապականութիւն կչնչէր ․ Գերմանիան ամէն կերպ չարեաց զարմանալի թատր մը եղած էր ․ եկեղեցական պարտաւորիչ հեղինակութիւնը վերցած էր ․ չկայր միջոց մը որ իրաց բարւոքելուն նպաստէր ։ « Ա՛լ ամենեւին աստուծոյ երկիւղ և կարգ կանոն չմնաց՝ կգրէր Լութեր կայսրընտրին , ինչու որ՝ կըսէ , պապին նզովքը վերցաւ եւ ամեն մարդ ուզածը կընէ « ։ Եւ այս հանրական ապականութեան տարածիլն արգիլելու համար ալ՝ եկեղեցւոյ պատիժներուն դէմ բողոքողը կայսրընտրին բռնութիւնը ժողովրդոց վրայ կյորդորէր ։ Աս ալ բաւական չէր , միւս կողմանէ ալ անդադար գրքեր ու՞ վարդապետութիւններ կըհրատարակէր , եւ կջանայր լծէն արձակուած պարանոցներն իր նոր պատրաստած լծոյն տակ դընել , եւ իր վարդապետութեանց չհետեւողները « խողարած և չներու պաշտօնեայ » տխտղոսներովը պատուել ։

Գ ․ Բայց այս ամէնը բաւական չէին հասարակեալ չարիքը խափանել և Լութերի բաղձացած վիճակը իրական ընել ․ կարճ ճամբան հրատարակեալ ապստամբութիւնը յետս կոչել և եկեղեցւոյ հովիւներուն հնազանդելոյ հարկը վերստին հաստատելն էր ։ Լութեր այս բանը չէր կրնար ընել ․ որովհետեւ եկեղեցւոյ հեղինակութիւնը ընդունելի և օրինաւոր քարոզած ատեն իրեն գործ չմնալով հարկ պիտի ըլլար դալ և պապին իշխանութեան տակ մտնել ․ իմ հեղինակութեանս հետեւեցէք ըսեր ալ նէ մըտիկ ընող չէր ըլլար , ուստի կամ առջինին զիջանելու էր կամ ապստամբութեան արդասեաց համբերելու էր ։

Հեղինակութեան մը այսինքն Ս ․ Գիրքը մեկնող հովուի մը մեկնութիւնն ընդունելու համար հարկ եղած ընտրութիւն է քննել՝ թէ իր խօսքերը ուղակի-

---

ռակը կըլլայ , եւ որչափ որ առաջ կերթըցուի՝ աշխարհք այս վարդապետութեամբ աւելի դէշ , աւելի անասնձ եւ աւելի մոլի կըլլայ ։ »

եկեղեցւոյ աւանդութենէ՞ն կիջնեն՝ թէ այն առաջին անգամ իր ուղեղէն կելնեն ։ Եթէ այն մէկնութիւնները իրմէ առաջ յիշուած չըլլան, մանաւանդ թէ հակառակը ընդունուած ըլլան, արժէք չեն կրնար ունենալ ու միշտ խոտելի համարուելու են ։ Որովհետեւ հեղինակութիւն մը օրինաւոր ու ճշմարիտ չէ՝ եթէ մինչեւ իր ատեն ընդունուած հեղինակութեան կհակառակի ։ Պարզաբար ըսեմք, այն մարդը՝ որ կելնէ այնպիսի վարդապետութիւններ քարոզելու որ մինչեւ նոյն ատենն եղած վարդապետութեանց հակառակ կելնէ, ըսել կըլլայ՝ որ անոնք նոյն մասնաւոր անձէն սկսած են ու չէ թէ Առաքեալներէն, որոնց անընդհատ յաջորդութիւնը մինչեւ իր ատեն շարունակող եկեղեցին ըլլալով՝ այդպէս բան մը սորված ու սորվեցուցած չէ ։ Որչափ վըստահաւոր է ուրեմն ամէն ոգւոյ հաւատալը եւ առանց այս կարեւոր ընտրութիւն ընելու ամէն հովիւ եմ ըսողներուն ծուռ ու սխալ խօսքերուն ականջ տալը ։ Լութեր այս վտանգն այն ատեն ինքն ալ զգաց երբ իր աշկերտներն սկսան հաւատալեաց մասին իրմէն տարբեր խորհիլ ու վիճել. եւ խօսքն անոնց ուղելով կըսէ ։ «Հազար հինգ հարիւր տարիէ 'ի վեր հաստատուն կեցող՝ բոլոր քրիստոնէական սուրբ եկեղեցւոյն վկայութեան, հաւատքին ու վարդապետութեան դէմ բան մը լսելը կամ հաւատալը վտանգաւոր ու զարհուրելի է» ։ Որչափ ճշմարիտ դատաստան. բայց ամէն պարագայի մէջ ալ պիտի ընդունէ՞ր արդեօք՝ եթէ ժողովուրդն մի և նոյն դատաստանով վարուէր . . . ։

Առաքեալներէն 'ի վեր երբեմն երբեմն եկեղեցւոյ մէջ երեւան ելած հերետիկոսներն հերետիկոս չէին ըլլար՝, եթէ իրենց օտարուսումն դրութիւնները անոր մինչեւ այն օրն ունեցած վարդապետութեան հակառակ գալով՝ նա իր ձայնը անոնց դէմ չբարձրացունէր և յաջորդական անընդհատ հեղինակութեամբը չվկայէր՝ թէ այն դրութիւնները հարազատ չեն, առաքելական չեն ։ Արիոսի Քրիստոսի աստուածութեան չհաւատալը՝ հերետիկոսութիւն պիտի չըհամարուէր, եթէ ուղղափառ հաւատոյն աւանդապահ հեղինակութիւն մը չկենայր՝ ու անհակառակելի կերպով չըվճռէր՝ թէ այդ իմացուածը առաքելական չէ ։ Ամէն դարու մէջ այս խօսաղ հաստատուն հեղինակութիւնը կտեսնեմք եկեղեցւոյ մէջ, որ իբրեւ փորձաքար ամէն բանի խարդախն ու ճշմարիտը իրարմէ կորոշէ՝ ու ոսկւոյ յատկութիւնները մինչեւ վերջը անսխալ կերպով կիմացունէ ։ Նոյն իսկ հերետիկոսները իրենց հակառակութիւններով այն օգտակարութիւնն՝ ալ ունին՝ որ հակառակը պնդած եկեղեւոյ վարդապետութեանց մինչեւ իրենց օրը շարունակուած ըլլալուն վկայած կըլլան ։ Արիոսի մոլորութիւնը մեծ հաւաստիք մ'էր Քրիստոսի աստուածութիւնը մինչեւ իր ատենը ընդունուած ըլլալուն, ապա թէ ոչ՝ եկեղեցին այդ ձայնին վրայ չէր յուզուէր, ու ժողովով խնդրոյն վախճան տալու ստիպուէր, եթէ մինչեւ այն ատեն իր դիտցածէն տարբեր չըլլար անկէ լսածը ։

Ուստի ճշմարիտ հովիւ չէ՞ որ եկեղեցւոյ վկայութեան ու հաւատքին հակառակ կսովրեցնէ, ինչպէս էին բոլոր աղանդաւորք մինչեւ ցԼութեր. եւ դատման օրէնքը չներէր այսպիսի մասնաւորներու ձայնը ճշմարիտ ըմբռնել՝ որ իրենց իմացուածն արդարացնելու եւ առաքելական համարելու համար «այսպէս է, այսպէս պիտի ըլլայ» էն զատ փաստ կամ երաշխաւորութիւն չունին ձեռքերնին ։

Դ. Ճշմարիտ եւ սուտ հովիւներն

Իրարմէ որոշելու մասին այս համառօտ հրահանգը տալերնէս վերջը՝ հարկ է քիչ մ՚ ալ հովիւներու կարեւորութեան վրայ խօսիլ, եւ ցուցնել թէ անդրանիկ եկեղեցին հովիւները կընդունէ՞ր թէ ո՛չ, անոնց հեղինակութիւնը Աստուածային կհամարէ՞ր թէ ո՛չ։ Չեմք կրնար հաւատալ՝ որ Քրիստոս իւր կրօնքն հաստատելէն յետոյ՝ անոր միօրինակութեան հոգ տանօղ հեղինակութիւն մ՚ ալ սահմանած չըլլայ. առանց որոյ ամեն մարդ իւր անձնական համոզման հետեւելու պարտաւորած ատեն՝ տարակոյս չկայր քիչ ատենէն այն կրօնքն իր գոյութիւնը կորսնցունելուն, ինչպէս նորանոր փորձերն ալ ցոյց կուտային։

Երկրորդ դարուն հայրապետներէն մին Ս. Երանոս՝ որ հետեւող առաքելոց կըսուէր, իր ժամանակի հերետիկոսաց վրայ գրած ատեն՝ եկեղեցւոյ հովիւներուն հեղինակութիւնն ալ ընդունելի ըլլալը գեղեցիկ կերպով կհաստատէ. «Երբոր գրքերէն կհաստատեմք՝ կըսէ, անոնց վրայ չարախօսելու կելլեն. եւ երբ առաքելական աւանդութիւններով կստիպեմք զիրենք՝ որ քահանայից յաջորդութեամբ եկեղեցեաց մէջ կպահուի, աւանդութիւնը կմերժեն....։ Ուրեմն ասկէ յայտնի է՝ որ ո՛չ գրոց կըմբռնեն եւ ո՛չ ալ աւանդութեան»։ Ուրիշ խօսքով մ՚ ալ այնչափ բացայայտ կգրէ, որ մինչեւ առանց Ս. Գրոց սոսկ հովիւներու հեղինակութիւնը բաւական կհամարի հաւատացելոց համար։

«Ուրեմն ի՞նչ կըսէ, եթէ Առաքեալները Ս. Գիրքը գրած ու մեզի թողուցած չըլլային, պէտք չէ՞ր աւանդութեան ձայնին հետեւիլ՝ զոր իբրեւ ՚ի պահեստի անոնց ձեռքը յանձնեցին՝ որոնց որ եկեղեցին հաւատացին։ Յիսուսի հաւատացող շատ բարբարոս ազգեր այն ձայնին հետեւած են, առանց մելանի Ս. Հոգիէն գրուած ունենալով իրենց սրտերուն մէջ փրկարար ճշմարտութիւնները....։ Այս մարդիկը՝ որ առանց գրքի այս հաւատքն ունին, մեր լեզուին նայելով բարբարոս կըսուին, բայց վարդապետութեանց, սովորութեանց եւ բարուց կողմանէ նկատելով ամենեւին իմաստուն եւ աստուածահաճոյ մարդիկ են....։ Եթէ մէկն իրենց բնական լեզուով խօսելով՝ հերետիկոսներէ հնարուած նորուսումն գրութիւններ առաջարկէ, իսկոյն ականջնին գոցելով անկէ կհեռանան, այնպիսի հայհոյական խօսքեր լսել փակ չհաճելով»։

Յունաց եւ լատինացւոց բոլոր նախնի հարք իրենց գրուածներովն այսպէս վկայած ըլլալով հովիւներուն ընդունելի ըլլալուն, մեր եկեղեցւոյ Հայրերն ալ Ս. Լուսաւորչէն սկսեալ առհասարակ ընդունած և հաւատարիմ համարած են զայն։ Ս. Ներսէս շնորհալին Յունաց թագաւորին գրած նամակին մէջ այսպէս կխօսի. «Եթէ ողորմութիւնն Աստուծոյ զհիմնարկեալս ՚ի ձէնջ շինուած խաղաղութեամբ յաւարտումն հասուցէ լինել քննութեան բան ՚ի միասին ժողովելոց, դիցուք երկոցունց բաժանեալ որմոյս գլուխ անկեան եւ թագաւոր զվէմն Քրիստոս, որպէս եւ է իսկ ճշմարիտ, եւ դատաւոր զգիրս առաքելոյն եւ մարգարէիցն եւ ուղղապէս վարդապետաց եկեղեցւոյ. եւ մեք իւրաքանչիւր ոք որպէս դատախազք կալով առաջի թագաւորին եւ դատաւորացն խօսեսցուք դատաստանաւ ընդ միմեանս... և զոր վկայեն արտաքոյ եղեալ ճշմարտութեան՝ եթէ ՚ի դաւանութեան հաւատոյ եւ եթէ յաւանդութիւնս եկեղեցւոյ.. յայնցանէ ՚ի բաց հրաժարեսցուք»։

Այս պատճառն էր ահա Հովիւներուն եւ իրենց հեղինակութեան ար-

մէջն ու կարեւորութիւնը անդրանիկ եկեղեցւոյ մէջ, այսինքն Ս. Գրոց հաւատար յարգուիլ 'ի վճիռս հաւատոյ ու ժողովոց մէջ անոր հաւասար խօսիլ։ Անոնց կարեւորութիւնը ցոյց տալու համար փաստի ու երկար ապացուցից հարկ չկայ՝ ամէն մարդ ինքնիրեն մտածելով կրնայ իմաստասիրել՝ որ առանց գերագոյն հեղինակութեան մը կարելի բա՞ն է օրինաց ազդեցութիւնը միօրինակ մնալ, որ օրէնքին հաստատուն մնալուն համար հարկաւոր է, մանաւանդ երբ պատմական ոճով գրուած են եւ առանց բացատրութեան իրենց որոշ նշանակութեամբ չեն ներկայանար, ինչպէս է ամբողջ Նոր կտակարանը։ Ցենըլօն Ս. Գրոց վրայ գերագոյն իշխանութիւն մը ճանչնալու հարկին նկատմամբ այս գեղեցիկ պատճառաբանութիւնը կընէ։ « Առանց այս հաստատուն իշխանութեան Քրիստոսի եկեղեցին այն հասարակապետութեան պիտի նմանէր, որուն իմաստուն օրէնքներ տրուած ըլլալով՝ զանոնք գործադրել տալու ատենակալներ չունենար։ Տե՛ս ի՛նչ շփոթութեան պատճառ կըլլայ այս։ Ամէն մարդ օրինագիրքը ձեռքը վճռաբանութեան պիտի մտնէ անոր իմաստից վրայով, եւ այն ատեն Ս. Գիրքն ուրիշ բանի պիտի չծառայէ, եթէ ո՛չ մեր անօգուտ հետաքրքրութիւնը, կարծեաց յամառութիւնը եւ սնապարծ ամբարտաւանութիւնը սնուցանելու։ Խօսք մը մեկնելու համար այնչափ տարբեր եղանակներ՝ որչափ մարդիկ պիտի ըլլային, եւ ըստ այնմ բաժանումներն ու տարաձայնութիւններն ալ անհունս պիտի աճէին։ Եթէ այսպէս եղած չըլլար, ուրեմն գերագոյն օրէնսդիրն իր հասարակութիւնը խաղաղ պահելու եւ իր օրէնքները պահպանել տալու լաւ հոգ տարած պիտի չըլլայ։ Մանաւանդ՝ թէ որ « ահաւասիկ Ս. Գրոց ճշմարիտ իմաստն այս է » ըսող անսխալ հեղինակութիւնմը չըլլայ, ի՞նչպէս կուզեն որ ռամիկ գեղացին եւ տգէտ արհեստաւորներն անանկ բանի մը քննութեան մտնեն, յորում գիտուններն իսկ չեն կրնար միաբանիլ...։ Վերջապէս կամ Ս. Գիրքն իբրեւ սուտ մէկդի նետելու է, կամ եկեղեցւոյ հնազանդելու է »։ Մենք ասկէ աւելի ըսելիք չունենալով այս մասին, ու անոր վրայով հարկաւոր եղած խորհրդածութիւնները ընելը ընթերցողաց թողլով՝ կանցնիմք Ս. Գրոց խօսքերով ալ նպատակ բռնած ճշմարտութիւննիս հաստատելու։

Ե. Առաքելական թղթերն ուշադրութեամբ կարդացողները Հովիւները կենդանի գրքեր ըլլալնուն ճշմարտութիւնը գրեթէ շօշափելով կրնան ըմբռնել։ Արդէն օրագրոյս 32 թուոյն « Ի՞նչ է Ս. Գիրք կարդալը » խորագրով յօդուածին ծայրը՝ սուրբ գիրք կարդալու ազատութիւնը ունայնացնող բաւական վկայութիւններ առաջ բերած եմք, որ այս ճշմարտութեան ալ նպաստաւոր ըլլալով, ընթերցողը զանոնք ալ կրնայ աչքէ անցունել։ Որովհետեւ Ս. Գիրքն այդ ազատութիւնը ժողովրդոց պարզապէս արգիլած ատեն, ընդ նմին պարտաւորած կըլլայ զանոնք հեղինակութեան մը հպատակելու, եւ իր իմացուածներն անոր մեկնութեանց համաձայն ընդունելու։

Նոյն յօդուածին մէջ գրուած վկայութեանց մէկը Առաքելոյն այն խօսքն էր, որով 'ի Հոգւոյն սրբոյ եկեղեցւոյ մէջ դրուած պաշտամանց թուարկութիւնը կընէր, եւ վարդապետութիւնը՝ որ Ս. Գիրք մեկնելու պաշտօնն է, առանձին պաշտօնէութեան մը գործ կըսեփհականէր։ « Ա. Կորն. ԺԲ. 28. » Արդ ասկէ այն ըսել չհետեւիր ուրեմն

որ այդ պաշտօնը չունեցողները պարտաւոր ըլլան անոնց ձայնին հետեւելու, որպէս զի ինչպէս ուրիշ անգամ մ՚ ալ ըսած է, վարդապետութեան ամեն հողմերէն տղայի պէս չխռովին։ «Եփես. Դ. 14»

Ուրիշ կողմանէ մ՚ ալ ձեռնարկեմք։ Առաքեալը իր Տիմոթէոս աշակերտին խրատ տուած ատեն կպատուիրէ՝ որ հաւատոյ վարդապետութիւններ բուղիղ համառօտէ (Բ. տիմ. Բ. 15)։ Նոյն պէս Եփեսոսի եկեղեցւոյն քահանայներուն կպատուիրէր խնամ տանել ժողովրդեան, որոց վրայ տեսչութիւն ընելու պաշտօնը Ս. Հոգին տուած էր իրենց։ (Գործ. Ի. 28) Ինչ՞ու այս պատուէրները կընէր անոնց՝ եթէ ժողովուրդը պարտաւորեալ չէր իրենց հեղինակութեան անսալու։

Բայց Առաքեալը սոսկ հովիւներուն գործը ցոյց տուած չէ. անոնց հրամայել պատուիրած ատեն ժողովրդոց ալ հնազանդիլ կպատուիրէր։ Ուստի Եբրայեցւոց կգրէր, «Ձեր առաջնորդներուն յիշեցէք՝ որ Աստուծոյ խօսքը խօսեցան ձեզի . . . անոնց հաւատքին նմանող եղիք»։ (ԺԳ. 7.) Եւ որպէս զի անոնց հաւատքին նմանելու և հնազանդելու հարկը աւելի պարտաւորիչ ըլլայ, իրենց հոգւոյն օգտակարութեան մէջ սահմանելով զայն կկրկնէ. «Ձեր առաջնորդներուն մտիկ ըրէք, ու անոնց հնազանդ եղէ՛ք, ինչու որ անոնք ձեր հոգիներուն համար կտքնին»։ (Անդ. 17.)

Ջեմք գիտեր, Հովիւներուն հնազանդելու մասին Ս. Գիրքն ի՛նչ կերպով գրած ու հրամայած ըլլալու էր՝ որ անկէ աւելի պարզ և պարտաւորիչ ըլլալով բողոքականաց դիմադրութեան տեղի տուած չըլլար։

Դժուարըմբռնելի ու մթին վարդապետութեանց դէմ հակառակութիւնը հակառակողին մտաւոր կարողութեան նայելով ըստ այնմ՚ նուազ կամ աւելի մեղադրելի համարուած ատեն, ո՞րչափ առաւել մեղադրանաց արժանի ըլլալու է եթէ հակառակութիւնը այն կարգի վարդապետութեանց դէմ ըլլայ, զորոնք բացատրելու եւ պարզելու համար աւելին չկրնայ ըսուիլ։ Պատգամ հարցնեմք Ս. Գիրքէն. վկայութիւն ուզեմք եկեղեցւոյ անդրանիկ եւ յաջորդ դարերէն, իրաւունք խնդրեմք բնական լոյսէն, եւ ահա միաբերան այս բացարձակ ճշմարտութիւնը կքարոզէն. «Հովիւները կենդանի գրքե՛ր են»։ Կարծելու բան չէ՝ որ Ս. Գիրքն ասոր հակառակ փաստ մ՚ ըրնայ ընծայել, և բողոքականաց քարոզած ազատամբութիւնը արդարացունել, եթէ կհաւատամք՝ որ նոյն գիրքը Ս. Հոգիէն ներշնչեալ է ու ճշմարտութեան բարձր պատսպարանն է։

Ս. Վ. Ց. Փ.

ՀԵՐՁՈՒԱԾՈՂ ՊԱՊՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՄ

ՀՌՈՎՄ

ի յարաբերութեան ընդ արեւելեան եկեղեցիս

ԳՈՐԾ

ԱԲԲԱՅ ԿԷԹԷԻ

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՄԻԱԲԱՆԻՑ ՉԱՐԽԱՓԱՆ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԱՆԱՑ

ՅԱՐՄԱՇ
Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՆՈՅՆ ՎԱՆԱՑ
1869

Արեւելեան և արեւմտեան եկեղեցիներու մէջ եղած բաժանումը ութերորդ դարէն ասդին յաջորդաբար իւրաքանչիւր դարէ դար գայթակղելի դիրք մը բռնած է ։

Եկեղեցւոյն դէմ հերետիկոսութեան եւ զանազան աղանդոց յարձակմունքները այնչափ աղետաբեր չեն եղած, որչափ նոյն եւ մի ուղղափառ եկեղեցիներու մէջ բացուած վէճերը. որով մէկզմէկ եկեղեցիէ և երկնքէ դուրս կվռնտեն, եւ հերձուածող և արտաքոյ փրկութեան աղանդաւորի անուն տալով կբամբասեն ։

Հռովմ եւ ամբողջ արեւմուտք մեծ մասամբ՝ քրիստոնէական եկեղեցին հռովմէականին մէջ ամփոփեալ, եւ անորմէ անկախութեամբ վարուող եկեղեցին հերետիկոսական և դժոխոց դռներէն յաղթահարեալ կդաւանի. Արեւելքի մէջ հայկական եւ յունական եկեղեցիք Հռովմն իւր անդի — քրիստոնէական եւ հպարտ պահանջմունքներուն, եւ ասոնք կրօնապէս հիմնական ընելու համար Ս. Գրոց և եկեղեցւոյն իմացուածը բռնաբարելուն մէջ անխիղճ եւ չափազանց գտնելով, ընդհարական եկեղեցւոյ միութենէն դուրս քաշած եւ ապստամբ կճանչնայ ։

Այս երկուստէք եւ ցաւալի հակառակութեանց մէջ բնական է՝ որ մէջ իյնան երկու կողմէն այնպիսի մարդիկ՝ որ հերձուածը կլայնցնեն, ասոնք են մեր եւ յոյն եկեղեցւոյ մէջէ ապստամբութեամբ Հռովմայ ցանկապատը նետուողներ ։ Մէկ խօսքով, երթալով անկարկատելի եղաւ պատառուածը ։

— Ի՞նչ է ասոր պատճառը, եւ թէ ո՞ր կողմին կիյնայ այս չար հերձուածոյն

ծանր պատասխանատուութիւնը ։ — Հռովմայ ։ —

Ասիկա հաստատելու համար ձեռք առած եմք թարգմանել գաղղիացի Կէթէ Աբբային ընտիր գործքը, որուն ոգւոյն եւ հանգամանաց վրայ վեր 'ի վերոյ տեղեկութիւն մը տալու չափ ըրած ըլլալու համար իւր խօսքերէն կ'ընեմք ։

— Պապական դերիշխանութիւնը — կըսէ Կէթէ — երբեւ նախապաշարումն ամենուն ալ տրուած է կրօնական դաստիարակութեան տարրական սկզբանց հետ խառնուելով, եւ ամենքն ալ այս մոլորութիւնը Հռոմայ եկեղեցւոյն եւ իրենց հոգւոյն մէջ կենդանի պահել կուզեն ։ Որչափ խորունկ ձգուած է առոր արմատը Հռովմայ կամ ընդհանրապէս բոլոր արեւմուտ մէջ, նոյնչափ ալ ծանր հարկ կայ դէմը կռուելու ։

Ուրիշ բան պէտք չէ, այլ միայն Պապութեան ինքնահնար պսակը գլխէն վար առնել, որպէսզի կաթուղիկէ եկեղեցին յանկարծ փայլի իր փառացի միանշենաւորութեամբն ու ընդհանրականութեամբը .... Հանենք իրմէն այս պսակը, պիտի տեսնուի այն ատեն՝ որ քրիստոնէական ընկերութիւնը շարունակ եւ անխառն ընթացքովը ցիրատարած աշխարհի պիտի տեւէ, անարատ պահպանելով յայտնութեան աւանդը, մերժելով ամէն մոլորութիւն՝ որ թէ Հռովմէն և թէ ուրիշ յաշխարհէ կու գայ, հետեւելով միայն « Ուղղափառ եւ կաթուղիկէ կանոնին » որուն հիմը աստուծոյ խօսքն է, անոր մեկնիչներն ալ ժողովները եւ հայրապետներն են ։ Այս սուրբ եւ աստուածային ընկերութեան մէջ ոչ յոյն կայ եւ ոչ բարբարոս ....

Որ դէպք իրաւունք կու տայ եկեղեցւոյն աստուածային ներդաշնակութիւնը խանգարելու ..... Այս ներդաշնակութենէն միւս եկեղեցիները դուրս նետելովն է՝ որ Հռովմ դուրս նետուած է ։

Ասիկա ապացուցանելով, իրաւունք պիտի տանք ճշմարտապէս կաթուղիկէ համարելու այն եկեղեցիները, որ չեն ճանչնար և կմերժեն Պապին հեղինակութիւնը ։ —

Մենք այս օգտակար գործոյն վրայ աշխատելու առեննիս մեծ ծառայութիւն ըրած կհամարիմք եկեղեցւոյն ընդհանուր շահուն. եւ կյուսամք՝ թէ այս ժամանակիս մէջ, յորում անդրալեռնականաց անիրաւ լուծը թօթափելու, և ճմլեալ պարանոցներու վրայ ծանրացնել ուզող խորամանգութիւնները նշաւակելու վրայ են, մեր ազգայնոց առջեւ ճանապարհ բացած կըլլամք հին նախապաշարմանց դէմ կռուելու, Քրիստոնէութիւնը թշնամանող եւ արատաւորող Ոգւոյն իրենց առջեւ բացած խորխորատը տեսնելու, և զգուշութեան խելացի հարկին հնազանդելու ։

Պիտի հրատարակեմք 16 երեսէ բաղկացեալ թերթ առ թերթ ։ Բաժանորդագրութեան գինն է քսան բաժանորդաց համար 25 դահեկան ։ Իսկ այլոց համար 30 դահեկան ։

Առանձին մէկ մէկ թերթ գնողին համար մէկ թերթը 60 փարայ ։ Բաժանորդագրութեան գլխաւոր տեղին Կ. Պօլիս Յ. Գափաֆեանի Գրատունն է ։

ՀՐԱՄԱՆԱՒ ՏԵՂԱՊԱՀԻ ՎԱՆԱՀՕՐ Ս. ՈՒԽՏԻՍ

ՊԱՅՄԱՆՔ ԸՆԿԵՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ՅՈՅՍԸ քսան օրն անգամ մը կհրատարակուի։
Տարեկան գինն է հանդերձ ծախուք ճանապարհի
երեք արծաթ մէճիտիէ։
Ստորագրութիւնք Յունուարի սկիզբէն կսկսին։
Միայն մէկ տետրին գինը չորս ղուրուշ։

ԳՈՐԾԱԿԱԼՔ

Ի ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ Յովսէփ աղա Գաֆաֆեան Գրավաճառ 'ի Զաքմաքճըլար եօգուշու
Ի ԶՄԻՒՌՆԻԱ Գէորգ աղա Սուլթանեան
Ի ՊԱԼԸՔԷՍԻՐ Մ. Յովհաննէս Պատուելի Նաւասարդեան.
ՅԻԶՆԻՄԻՏ ԵՒ Ի ՇՐՋԱԿԱՅՍ Տ. Մեսրովպ Քահանայ
ՅԱՏԱՊԱԶԱՐ ԵՒ Ի ՇՐՋԱԿԱՅՍՆ Պ. Յովհաննէս Արքե-
նակ Երամեան։
Ի ԿՈՂՄԱՆՍ ԿԷՅՎԷԻ Թակոբ պատուելի Պէյլէրեան։
Ի ՄԵԾ ՆՈՐ ԳԻՒՂ ԵՒ Ի ՇՐՋԱԿԱՅՍՆ Տ. Կարապետ Քահանայ Պէօճէկեան։

ՆԱՄԱԿ ԿԱՄ ՅՕԳՈՒԱԾ ՈՒՂՂԵԼԻՔ
ՀԵՏԵՒԵԱԼ ՀԱՍՑԷԻՆ

Առ Խմբագիր Տնօրէն Միաբանութեան Արմաշու Չարխափան Սուրբ Աստուածածնի Վանաց

Ի Տպարանն